YOVVOYI UZUM (*VITIS VINIFERA* L. SSP. *SYLVESTRIS*) GENETIK RESURSLARINI O‘RGANISHNING ILMIY VA AMALIY AHAMIYATI

Isroilova Zebo Olimjon qizi
Jomboy tumani 49-maktab

Annotatsiya. *Uzum (Vitis vinifera L.) dunyoda keng tarqalgan va oziq-ovqat, qayta ishlash sanoati hamda qishloq xo‘jaligi iqtisodiyotida muhim o‘rin tutuvchi ekinlardan biridir. Zamonaviy madaniy uzum navlarining genetik shakllanishida uning yovvoyi shakli Vitis vinifera L. ssp. sylvestris muhim evolyutsion manba sifatida qaraladi. Biroq tabiiy sylvestris populyatsiyalarining yashash muhitlari qisqarishi, antropogen bosim, kasalliklar va populyatsiyalarning fragmentatsiyasi natijasida ushbu noyob genofondning yo‘qolish xavfi ortmoqda. Mazkur sharhda V. vinifera ssp. sylvestris ning genetik xilma-xilligi, zamonaviy uzumchilik uchun potensial seleksion ahamiyati hamda O‘zbekistonda uzumchilikni innovatsion rivojlantirish sharoitida yovvoyi genetik resurslarni o‘rganish zarurati yoritiladi.*

Kalit so‘zlar: *Vitis vinifera, sylvestris, yovvoyi uzum, genetik xilma-xillik, genetik resurs, seleksiya, konservatsiya, uzumchilik.*

Kirish

Vitis vinifera L. insoniyat tomonidan qadimdan yetishtirib kelinayotgan, bugungi kunda esa dunyo qishloq xo‘jaligi va oziq-ovqat sanoatining muhim ekinlaridan biri hisoblangan o‘simlikdir. Mazkur turning madaniy shakli *V. vinifera* ssp. *vinifera* va yovvoyi shakli *V. vinifera* ssp. *sylvestris* o‘rtasida morfologik va reproduktiv jihatdan muhim farqlar mavjud. *Sylvestris* odatda ikki uyli bo‘lib, mayda, qora va kam shirali mevalarga ega bo‘lsa, madaniy uzum navlari germafrodit gullari va meva hajmi, rangi, ta’mi hamda boshqa xo‘jalik belgilarining keng xilma-xilligi bilan ajralib turadi [2].

Yovvoyi *V. vinifera* ning tabiiy tarqalish areali hozirgi kunda ko‘plab kichik va bir-biridan ajralgan relikt populyatsiyalar ko‘rinishida saqlanib qolgan. Tabiiy yashash muhitlarining o‘zgarishi, antropogen ta’sir, kasallik va zararkunandalar bosimi hamda yovvoyi va madaniy uzumlar o‘rtasidagi gen oqimi natijasida *sylvestris* populyatsiyalarining genetik yaxlitligi va xilma-xilligi xavf ostida

qolmoqda. Shu sababli ushbu genofondni aniqlash, baholash va muhofaza qilish zamonaviy o‘simlik genetik resurslarini saqlashning muhim yo‘nalishlaridan biridir.

V. vinifera ssp. *sylvestris* ning asosiy ilmiy qiymati uning tabiiy sharoitlarda shakllangan genetik xilma-xilligidadir. Yovvoyi populyatsiyalar tarkibida qurg‘oqchilik, sho‘rlanish, yuqori harorat, tuproq sharoiti hamda turli patogenlarga moslashish bilan bog‘liq foydali genetik variantlar mavjud bo‘lishi mumkin. Tadqiqotlarda yovvoyi uzumning ayrim genotiplari tuz stressi, ohak ta’siridagi xloroz va *Plasmopara viticola* kabi patogenlarga nisbatan chidamlilik xususiyatlarini namoyon qilishi ko‘rsatilgan [2].

Bu xususiyatlar *sylvestris* ni kelajakdagi seleksiya dasturlari uchun muhim genetik donor sifatida ko‘rib chiqish imkonini beradi. Ayniqsa, iqlim o‘zgarishi, suv tanqisligi va yangi kasallik hamda zararkunandalarning tarqalishi sharoitida mavjud madaniy navlarning genetik bazasini kengaytirish strategik ahamiyat kasb etadi. Demak, yovvoyi uzum genofondini o‘rganish nafaqat biologik xilma-xillikni saqlash, balki stresslarga chidamli va yuqori xo‘jalik qiymatiga ega yangi uzum navlarini yaratish uchun ham ilmiy asos bo‘lib xizmat qilishi mumkin.

O‘zbekistonda uzumchilik qishloq xo‘jaligining muhim va istiqbolli tarmoqlaridan biri hisoblanadi. Uzum yetishtirishni hududiy ixtisoslashtirish, zamonaviy tokzorlar barpo etish, mahalliy navlarning milliy brendlarini yaratish, eksport salohiyatini oshirish hamda yangi hosildor va danaksiz navlarni yaratishga qaratilgan davlat siyosati sohaning ilmiy asoslarini kuchaytirishni talab etadi.

Xususan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 28-iyuldagi PQ-5200-son qarorida uzumchilikni klaster va kooperatsiya asosida rivojlantirish, zamonaviy texnologiyalarni joriy etish, mahalliy uzum navlarining genetik va xo‘jalik imkoniyatlaridan foydalanish, yangi navlarni yaratish hamda ilm-fan va ishlab chiqarish integratsiyasini kuchaytirish ustuvor yo‘nalishlar sifatida belgilangan [1].

Mazkur vazifalar nuqtayi nazaridan O‘zbekiston hududida mavjud uzum genofondini, jumladan, yovvoyi va yarim yovvoyi *Vitis* shakllarini aniqlash va genetik jihatdan tavsiflash muhim ilmiy-amaliy vazifadir. Ayniqsa, mahalliy sharoitga moslashgan genotiplarni aniqlash kelajakda qurg‘oqchilik, yuqori harorat va boshqa ekologik stresslarga chidamli navlarni yaratish uchun qimmatli boshlang‘ich material berishi mumkin.

Xulosa

Vitis vinifera ssp. *sylvestris* nafaqat yovvoyi uzumning tabiiy shakli, balki kelajakdagi uzumchilik uchun muhim genetik resursdir. Uning tabiiy populyatsiyalarining qisqarishi va fragmentatsiyasi noyob genetik variantlarning

yo‘qolish xavfini kuchaytiradi. Shu sababli *sylvestris* populyatsiyalarini aniqlash, molekulyar-genetik jihatdan tavsiflash, genetik xilma-xilligini baholash va qimmatli genotiplarni turli sharoitlarda saqlash zarur.

O‘zbekistonda uzumchilikni modernizatsiya qilish va raqobatbardosh navlarni yaratish bo‘yicha belgilangan vazifalar bilan uyg‘un holda, yovvoyi uzumning tabiiy genofondini o‘rganish mamlakat uzumchiligi uchun yangi seleksion resurslarni aniqlashga xizmat qilishi mumkin. Shu jihatdan *V. vinifera* ssp. *sylvestris* ni o‘rganish biologik xilma-xillikni muhofaza qilish, o‘simliklarning genetik resurslarini saqlash va O‘zbekistonda iqlim o‘zgarishiga mos, barqaror uzumchilikni rivojlantirishni birlashtiruvchi istiqbolli ilmiy yo‘nalish sifatida qaraladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 28-iyuldagi PQ-5200-son “Uzumchilikni rivojlantirishda klaster tizimini joriy etish, sohaga ilg‘or texnologiyalarni jalb qilishni davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlashning qo‘shimcha chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori.

2. Laucou V., Lacombe T., Dechesne F., et al. Genetic diversity analysis of cultivated and wild grapevine (*Vitis vinifera* L.) accessions around the Mediterranean basin and Central Asia. *BMC Plant Biology*. 2018. Vol. 18. Article 137. DOI: 10.1186/s12870-018-1351-0.